

Сунь-дзи

---

МИСТЕЦТВО  
ВІЙНИ

---



Харків  
ФОЛІО  
2023

УДК 355.01  
С89

Переклад  
*В. М. Верховня*

Художник-оформлювач  
*Максим Мендор*

Ім'я автора перекладач надає в українській  
транскрипції відповідно до особливостей  
китайської та української фонетики

© М. С. Мендор, художнє  
оформлення, 2023

© В. М. Верховень, переклад українською,  
2023

ISBN 978-617-551-365-1



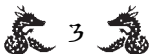
## ПОПЕРЕДНІ ОБРАХУНКИ

1

Без усвідомлення того, що війна для країни — надзвичайно важлива справа, що вона — основа життя і смерті для її населення, а для держави — шлях виживання чи загибелі, годі дати собі раду. Отже, мусиш ретельно зважити все наперед.

2

Для передбачення наслідків війни треба вивчити п'ять основних чин-





ників і визначити в такий спосіб, що має під рукою твій противник, а чим володієш ти сам. Перше — це шлях, друге — клімат, третє — земля, четверте — командувач, п'яте — закон.

Шлях змушує людей жити в гармонії з правителями, тоді їхні помисли збігаються, народ готовий, не знаючи страху і не сумніваючись у своєму проводирі, жити й померти разом з ним.

Клімат визначає ясні й похмурі дні, пору доби, холод чи спеку, перебіг часу та зміну пір року.

Земля означає далекі чи близькі терени, небезпеки й переваги місцевості, широкі й вузькі місця, загалом — можливість загинути чи врятуватися.

Командувач — поєднання розуму, справедливості, людяності, відваги, мужності та дисциплінованості водночас.

Закон — це правила й накази, військовий лад, шляхи командування військами, способи організації постачання.

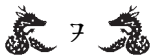
Не повинно бути командирів, які не знають цих п'ятьох чинників. Здобуде перемогу той, хто осягне їх — інакше він приречений на поразку. Ось чому в попередніх обрахунках потрібно зважати на такі обставини, порівнюючи спроможності протиборчих сторін. Чий правитель мудріший, а командувач талановитіший? Яка зі сторін ліпше оберне на свою користь вигідність рельєфу чи кліма-



тичних умов? Військо якої зі сторін сумлінніше виконує накази та має краще навчених командирів і вояків? Чиє військо витриваліше й ліпше споряджене? Яка сторона справедливіше нагороджує і карає? Знаючи відповіді на ці запитання, можна виснувати про ймовірного переможця у війні, а також про того, хто зазнає поразки.

### 3

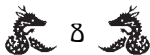
Той командувач, який скористається моїми порадами, святкуватиме вікторію. Хай він і надалі командує. Той, хто злегковажить попередніми обрахунками, неодмінно програє. Такого треба звільнити. Той, хто почує мої поради щодо шляхів досягнен-



ня успіху, триматиме ситуацію під контролем і, скориставшись нею, зможе досягти своїх зовнішніх цілей.

Контролювати ситуацію — отже, вміти зробити вигідними для себе будь-які сукупні умови й співвідношення сил.

Війна — це завжди крутість. Якщо ти в чомусь вправний — обдурюй ворога, прикидайся невмілим. Коли щось використовуєш — заперечуй. Перебуваючи близько, заплутуй, вдавай, що ти далеко, а якщо далеко — вдавай, що близько. Жадібного противника примани тим, чого він прагне найбільше. Скориставшись посіяним безладом у стані ворога, захоплюй його. З цілковито підготовленим будь напові. Сильного ворога



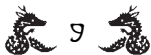


уникай. Якщо противника легко розгнівити — провокуй, дратуй такого. Із самовпевненим поведься так, щоб роздмухати його пиху — нехай вважає себе непереможним. Виснажуй ворога, не давай йому перепочинку. Серед дружніх посій розбрат і чвари, атакуй зненацька, звідки тебе не чекають.

Якщо командувач матиме на оці всі ці способи, перемогу його війську гарантовано, проте не можна передбачити, з чого саме він муситиме скористатися.

4

Більші шанси на перемогу має той, хто ще до початку бойових дій ретель-



но обрахував свої переваги над противником. І навпаки, хто не спланував свої дії успішно, той програє. Нарухував багато переваг — переможеш, мало — зазнаєш поразки. Без планування про перемогу можеш забути. З огляду на самий лише процес планування майбутньої битви, для мене є очевидним, хто з неї вийде звияжцем, а хто — ганебно програє.





## ПРОВАДЖЕННЯ ВІЙНИ

Сунь-дзи сказав:

1

Є правило провадження війни, згідно з яким потрібно мати: швидкісних чотирикінних бойових колісниць — тисячу, важких обозних возів — тисячу, обладунків — на сто тисяч люду, продовольство у військо треба доправляти за тисячу лі<sup>1</sup>. Якщо додати ще й зовнішні

---

<sup>1</sup> Лі — китайська міра довжини, яка приблизно дорівнює 0,5 км (тут і далі прим. перекладача).

та внутрішні видатки, зокрема на прийняття послів, матеріали (фарби, клей), спорядження колісниць та озброєння, то все це обходиться в тисячу золотих на день. Тільки маючи такі кошти, можна мобілізувати стотисячне військо.

## 2

Вирушаючи у військовий похід, намагайся досягати перемоги швидко, щоб вояки не занепадали духом і не притуплювалася зброя. Не виснажуй сили тривалими облогами фортечних мурів, збирай усі сили для рішучого удару, інакше може забракнути людських резервів і сил та засобів держави. А знекровлене військо — легка

здобич для сусідніх правителів, які неодмінно скористаються твоїм слабким місцем, щоб завдати підступного удару. Тоді навіть найкращі радники не зможуть запобігти лихові.

### 3

Отож відомо про таких командирів, які, не буди майстерними в провадженні бою, все-таки досягали блискавичних перемог, проте історія не знає успішних полководців, які б перемогли, затягнувши війну та виснаживши вояків. Тривалі війни завжди шкодять країні. Тому той, хто не усвідомлює цілком усієї шкоди війни, не здатний до кінця зрозуміти її користі від воєнних дій.

Майстерний у провадженні війни не мобілізуватиме вояків удруте, не завозитиме продовольство по кілька разів. Зброю і військове спорядження він бере у своїй країні, а провіант відбирає у ворога, тож їжі для війська в нього завжди вдосталь.

Скарбниця держави спустошується постачанням війська для далекого походу, а якщо він ще й затягується, це призводить до зубожіння всього народу. Товари поблизу військових розташувань продаються задорого, а отже, кошти тануть, і доводиться

збільшувати податки й трудову повинність населення. Сили виснажуються, гроші закінчуються, у країні з десяти дворів дев'ять стають пустою. Простий люд бідніше на сім десятих своїх статків, а держава зазнає втрат від зламаних колісниць і возів, потрощених обладунків і шоломів, витрати стріл і луків, щитів з галябардами, списів, загибелі й виснаження коней та биків — усе це сягає шістдесяті відсотків державних коштів.

6

Тому мудрий командувач прагнучиме забезпечити своє військо

провіантом з ворожої землі, тоді одна міра спожитого збіжжя противника дорівнюватиме двадцятьом власним, одне відро його фуражу, відповідно, коштуватиме так само, як двадцять своїх відер.

7

Бажаючи вбити ворога, найперше слід викликати лють у своїх вояків, спонукаючи їх захоплювати майно противника — зацікавлюй їх збагаченням. Якщо в бою на колісницях було захоплено десять ворожих, винагороди тих, хто це зробив, лише зміни на колісницях корогви на свої, а потім користуйся ними разом з власними. До полонених стався



добре — це означає перемогти ворога й самому стати сильнішим.

8

Тому й кажуть: важлива швидка перемога, а не зтяжна війна. Командувач, який осягнув мистецтво війни, має владу над долями людей, він відповідає за безпеку своєї держави.





## СПРАПЕГІЯ НАПАДУ

Сунь-дзи сказав:

1

Найліпшим вислідом воєнної кампанії завжди вважатиметься підкорена переможцем, але не поруйнована країна противника, а також збережене від розгрому протиборче військо, змушене здатися в полон. Ліпше примусити до полону батальйон, роту чи відділення противника, підкоривши власній волі, ніж знищити їх ущент у кривавій бійні,

長板坡



сплюндрувавши при цьому їхню державу.

## 2

Здолати ворога хоч у ста битвах ще не означає досягти вершини переваги, значно ліпше — змусити вояків противника здатися без бою. Справжнім мистецтвом завжди буде вміння просувати свої інтереси, діючи на випередження — руйнуючи задуми ворога, гірше, коли руйнувати доводиться його спілки, досягаючи цього дипломатичною грою, але значно гірше — намагатися перемогти у відкритому воєнному протистоянні, серед якого найгірше — облога фортечних укріплень. Це найгірший варі-

ант нападу, до якого вдаються тільки за крайньої потреби, коли інші способи вичерпано. Спорядження й підготовка важких бойових возів забере три місяці, земляні вали й насипи потребуватимуть зусиль іще трьох місяців, відтак командувач, вмираючи з нетерплячки й розпалений гнівом, кине своїх вояків, як мурашок, на штурм, і хоча третина з них загине, але фортецю вони так і не захоплять. Такі безрозсудні атаки призводять до поразки.

### 3

Саме тому досвідчений командувач перемагає протиборчу сторону без бою. Він захоплює фортеці, не

атакуючи їх, знищує ворожу країну без затяжних боїв. Змагаючись за владу в Піднебесній, він мусить повною мірою застосовувати свою військову майстерність, тоді військо його буде незборимим, а звитяга — цілковитою. Це і є закон стратегічного нападу. Ведучи військо в бій, скористайся такими правилами: якщо твоя армада вдсятеро перевищує ворожу — оточуй її; уп'ятеро — атакуй; удвічі переважною силою вклинюйся, розрубуючи вороже військо на частини. Якщо маєш рівносильну потугу з противником, для перемоги мусиш застосувати стратегічний маневр. Якщо ж сил для протидії забракло — утікай, або знайди спосіб

оборонитися. Не підготувавшись як слід, значно поступаючись ворогові — намагайся ухилитися від сутички. Заслабкий загін, навіть попри рішучий спротив, завжди може стати здобиччю ворога.

4

Майстерність і знання військового командувача — запорука міцності держави. Якщо воєначальник недостатньо талановитий — це слабе місце для всієї країни. Правитель може зашкодити власній армії двома нерозважними вчинками:

— «сплутати» військо своїм наказом іти вперед, не знаючись на

засадах командування, не розуміючи, коли армія готова до наступу, а коли — до відступу;

— викликати збентеженість і сумніви серед командного і рядового складу своїм безпосереднім втручанням у керування військом, не розуміючи ані завдань армії, ані воєнної стратегії.

Зневірене й охоплене сумнівами військо стає легкою поживою для правителів сусідніх земель, які неодмінно скористаються з нагоди. Таке безтямне прагнення правителя керувати військом за цивільними правилами може посіяти безлади у його власній армії, коли вона зазнає поразки, а ворогам буде подаровано перемогу.



Отже, відомо про п'ять випадків, коли передбачають, що війна може стати успішною для того, хто її почав: командувач-переможець знає напевно, коли битися можна, а коли — не варто; він має розуміння щодо співвідношення сил своїх і противника та знає, що іноді перемога можлива меншою потугою проти чисельнішого протиборчого війська; вельми багато для перемоги важить певність намірів командирів та їхніх підлеглих, усі вони мають бути об'єднані спільною метою; для цілковито підготовлених вояків заскоченим зненацька ворог не створить значних проблем; талановитим командувачем не повинен попихати правитель його держави. Розуміння

цих п'яти обставин — шлях до перемоги.

5

Тому кажуть: знаючи себе і свого ворога, не матимеш жодної поразки хоч би й у ста сутичках; знаючи ворога, але не знаючи себе, здобуватимеш перемоги, але й поразок матимеш не менше; не знаючи ані себе, ані ворога, ризикуєш зазнавати нищівного удару завжди.



## УМОВИ

Сунь-дзи сказав:

1

Майстерніший у війні користується сприятливою нагодою для перемоги над ворогом, лише досягнувши попередньо власної непереможності й будучи певним у власній спроможності. Власна міць залежить від тебе, тим часом як можливість перемоги над ворогом забезпечує його вразливість. Досвідченіший у провадженні війни знає: можна зробити так, що ворог

тебе не здолає, але годі сподіватися на його добровільне бажання віддати перемогу противнику. Тому й кажуть, що навіть передбачувану перемогу гарантувати не можна.

## 2

Не дати себе перемогти — означає втримати оборону, втім, для перемоги конче потрібні наступальні дії. Переможне військо обороняється, коли за браком сил змушене вичікувати, атакує ж, маючи значну перевагу, щойно з'являється нагода завдати поразки ворогу. Вправний в обороні ретельно приховує від противника власну позицію, закопуючись глибоко, мало не в підземне пекло. Тим



часом дії майстерного в нападі такі стрімкі й несподівані, ніби його послано вражати ворога з дев'ятого неба. Перемога в цьому протистовистві дістається більш досвідченому, тому, хто зможе водночас і військо своє зберегти.

### 3

Уміння передбачити перемогу, як будь-хто інший, не робить людину досконалою. Перемога, здобута без зусиль, не буде найкращою. Адже не вважаємо наймогутнішим того, хто може підняти легку пір'їнку, як і найзіркішим — спроможного бачити сонце й місяць, та й здатність чути гуркіт грому — не ознака тон-

кого слуху. Так і перемога над слабшим противником у давнину робила командувача досвідченим завойовником, однак він не заживав слави ані відважного, ані мудрого. Це свідчило лише про бездоганність організації протистояння — тобто про те, що було вжито всіх заходів для безумовної перемоги. Отже, досвідчений у провадженні війни себе від поразки убезпечує насамперед, але ніколи не знехтує нагодою завдати поразки противнику. Тому й кажуть: переможне військо не кидається у бій, не обрахувавши наперед можливості свого успіху, тоді як приречене на поразку вороже військо робить навпаки, марно сподіваючись на перемогу.

Той, хто вміє перемагати, ретельно виконує правила шляху і дотримується закону, тому він сам керує і тріумфом, і поразкою.

Умовами мистецтва війни є: перша — розрахунок, друга — обсяг, третя — чисельність, четверта — порівняння, п'ята — перемога. Йдеться про те, якою великою є територія, від цього залежить її залюдненість і насиченість ресурсами, відповідно, звідси чисельність війська, що впливає на виважування сил, від якого своєю чергою залежить і сама перемога. Отож і кажуть: військо, що



забезпечило собі перемогу, можна порівняти з ваговитим зливком, на противагу якому кинуто малу дробину — переможене військо противника.

Командувач-переможець кидає в бій усю свою військову потугу, мов лавину з гір, що не знає перешкод. Так він досягає цілковитої перемоги.





## ПБСТАЇНИ

Сунь-дзи сказав:

1

Керувати численним військом у війні все одно, що кількома вояками, це питання організації командування. Вести його в бій треба, правильно розподіливши сили на частини. Коли їх атаковано, слід намагатися уникнути одночасної поразки всього війська, діючи за ситуацією, вдаючись як до прямих відкритих наступів, так і до хитрощів. Ворога ата-



кують так, мов каменюкою трощать крихке яйце, це ніби наповненість проти порожнечі, коли сильне стикається зі слабким.

## 2

У бою важать відкриті прямі атаки, у досягненні перемоги — частіше непрямі, що їх називають стратегічними маневрами. Отже, вдалі стратегії командувача роблять його безмежним, як небо і земля; невичерпним, мов повноводі ріки. Зійшовши, мов місяць і сонце, назавтра він сходить знову; проминувши, починається наново — як пори року змінюють одна одну. Є лише п'ять головних нот, але ніхто не почує всього можливого

розмаїття їхніх поєднань; кольорів так само п'ять, та годі побачити всю мінливість відтінків; не більше п'яти й смаків, та чи хто розрізнив усі їхні зміни. Те саме й у будь-якій війні: є відкритий прями́й наступ, а є стратегічний спосіб, вони взаємозалежні й постійно змінюються, підживлюючись один від одного, мов у замкненому колі. Хто здатний їх вичерпати?

3

Лише раптовий стрімкий потік може зрушити каміння; крилатий хижак блискавично схопить здобич, попередньо точно зваживши момент нападу. Тільки досвідчений звияжець спроможний діяти стрімко,

швидко розрахувавши потрібний момент. Він подібний до туго напнутої тятиви лука, що своєчасно випускає свою стрілу в ціль.

4

Попри суцільний безлад, на полі бою його не охоплює раптове сум'яття; непереможний, він міцно тримає позицію навіть у хаосі битви.

5

Попри позірний безлад, усе в бою має бути добре організоване, треба мати достатню хоробрість, щоб вдавати боягуза, як і силу, імітуючи слабкість. І порядок, і безлад є наслідком

організації управління; хоробрість і боягузтво часто продиктовані обставинами; слабкість і сила війська залежать від потенціалу його позиції. Тому вправний командувач уміло використовує потенціал свого війська: вводить ворога в оману, провокуючи того на потрібні собі дії. Зрештою спокушений вигодою ворог приходить забрати жадане, висунувши своє військо із займаних укріплених позицій і наразивши його тим самим на нищівний удар.

6

Бувалий у бувальцях командувач використовує наявний потенціал і не вимагає неможливого від підлеглих,

розумно розподіливши відповідальність між ними. Він діє відповідно до ситуації, посилаючи своїх вояків у бій, мов скочує кругляки чи колоди з гори. Зазвичай колоди й кругляки на рівній поверхні лежать нерухомо, але з крутосхилу вони скочуються. Якби вони були квадратні, їх було б важко пересувати, а завдяки округлостям форми — легко. Це й називається створити сприятливі обставини.





## СЛАБКІСТЬ І СИЛА

Сунь-дзи сказав:

1

Сповнений сили той, хто першим прийде на поле бою; той же, хто з'явиться другим і змушений буде одразу похапцем вступати в бій, стомиться завчасу. Досвідчений командувач сам контролює противника, не дозволяючи йому керувати собою. Вигода — це те, що змусить ворога першим почати рух; стримати ворога може хіба що острах поразки. Тому

ї кажуть: не дай сильному ворогові зберегти сили; виснажуй голодом ситого, змушуй рухатися навіть урівноваженого, хто ї не збирався рушати з місця.

## 2

Створюй у ворога враження, що скеровуєш своїх вояків туди, де він очікує, насправді нападай неждано зовсім в іншому місці. Військо може легко здолати шлях навіть у тисячу лі, коли дорогою не натрапляє на опір ворожих сил. Легко перемагати на місцевості, де ворог має слабкі місця. Свою оборону зміцни так, щоб вона стала неприступною фортецею для противника. Ворог не здатний

протистояти війську, що атакує під проводом досвідченого командувача, так само він не розуміє, з якого боку краще нападати на військо противника, навченого оборони. Найбільша філігранність — не дати ворогу помітити ані сліду твого, ані звуку не почути про тебе й від тебе — тоді лише зможеш долі ворогів твоїх затиснути міцно у власний кулак!


### 3

Нападаючи, бий у слабини ворога, користуйся незахищеністю їх — тоді він не зможе зупинити тебе. Відступай, не даючи себе наздогнати, не показуй противнику вразливість свою. Не залишай ворогу вибору, коли зби-


раєшся напасти на нього, змушуй прийняти бій, навіть попри зведені ним вали чи глибокі рови навколо місця, яке він узявся захищати. Не бажаючи битися, зумій оборонити свою позицію, хай навіть позначену уявною лінією. Дій хитрістю, спровадь ворога на хибний керунок, щоб він, попри все своє бажання, не зміг атакувати тебе.

4

Коли зможеш розкрити ворожі позиції, не виявивши йому своїх, матимеш перевагу над розосередженим противником. Свої сили тримай повними, зібравши в єдиному кулаку, ворожі ж змушуй розпастися на десять



---



частин для протистояння тобі, тоді зможеш вдарити по кожній з них окремо своєю переважною силою, адже матимеш своїх вояків десятеро проти одного ворожого. Отже, перемога дістанеться легше тому, хто матиме для вирішального удару чисельніше військо.

5

Не виказуй ворогові місце, де збираєшся завдати йому удару. Не знаючи напевне, де саме на нього чекати, він муситиме готуватися до бою в різних місцях одночасно, отже, розпорошить своє військо на малі частини. Тому й кажуть: хто підготувався до бою на фронті, той

залишив оголеним тил; навпаки, підсилюючи тил, ворог знекровлює фронт; готуючись до нападу з лівого флангу, оголює правий тощо. Змушений бути готовим до удару скрізь, ворог відчуватиме брак сил. Це означатиме, що він намагається запобігти нападowi, відчуваючи твою перевагу, і що саме завдяки їй ти зміг змусити його до цього. Тому й кажуть: хто знає день і місце бою, той зможе атакувати, навіть подолавши відстань у тисячу лі; коли напевно невідомі ані час, ані місце битви, тоді ліве крило не зарадить у скрутi правому, вояки на фронті — тилowi, а тил — фронту. У такому разі байдуже, далеко чи близько доведеться битися.

Навіть наявність у країни Ю величезного війська ще не означає його гарантованої перемоги у війні. Адже відомо, що перемогу творять люди. І хай твій противник переважає кількісно, твоє завдання — не дати йому шансу скористатися цією перевагою.

Тому, плануючи свій майбутній успіх, а з ним і втрати, мусиш дізнатися якомога більше про плани ворога. Зважуй його можливості; підштовхуй до розкриття вразливих місць, визначай розташування сил, щоб знати, звідки чекати загрози. Вивідуй усіма можливими способами, що спонукає

його до дії чи бездіяльності. Зіткнення з ворогом покаже, чого в нього в надлишку, а чого бракує. Свої ж позиції і наміри ховай якнайретельніше.

8

Не виявляючи своєї справжньої суті, пристосуйся до обставин противника так, щоб навіть найбільш законспіровані шпигуни не змогли розкрити твоїх справжніх намірів, а найпрозорливіші командири ворожого війська — знайти шляхів протидії тобі. Діючи в такий спосіб, зможеш приховати від сторонніх напрацьовані задля перемоги методи й стратегії. Адже в перемозі для



всіх видимим є лише зовнішній вияв, внутрішнє ж наповнення і засоби її досягнення невідомі для більшості людей. Тим-то й кажуть: виграшні стратегії завжди різні, а форми їх змінюються залежно від ситуацій.

9

Військо нагадує воду, що ніколи не тече вгору, лише збігає вниз. Військо перемагає завдяки вмінню уникати місць, добре захищених ворогом, й атакувати в слабких. Подібно тому, як ріка скеровує свої води, пристосовуючись до особливостей рельєфу, так і військо виборює перемогу над ворогом, відповідно до розташування ворожих позицій. На війні немає

сталих умов ані обставин, як не має постійної форми вода. Тріумфатором буде той, хто зможе пристосовуватися до змін положення ворожих військ, а досягнення такої перемоги вважається «божественним дивом». Тому ї не може мати переваги будь-який з п'яти природних елементів<sup>2</sup>, із чотирьох пір року жодна не може тривати довше трьох місяців, дні ж у році бувають коротші або довші, а місяць — повня або молодик.

---

<sup>2</sup> Мається на увазі п'ять понять китайської філософії (земля, дерево, вода, метал, вогонь).



## БОРОТЬБА ЗА ПЕРЕМОГУ

Сунь-дзи сказав:

1

Війни провадяться так: правитель наказує командувачу спорядити військо для протистояння ворогу, тоді починається воєнне суперництво — боротьба за перемогу у війні. У цій боротьбі найскладніше — перетворити кружний шлях на прямий, несприятливі обставини — на сприятливі. Скористайся тактикою обхідного шляху: замани ворога, зваб

малою вигодою, нехай затримається в дорозі, тоді сам, навіть вирушивши пізніше, дістанешся мети раніше за нього.

## 2

Не завжди з боротьби на війні мають зиск, це ще й неабиякий ризик. Коли, змагаючись за якнайвигіднішу позицію, у бій кидають одразу все споряджене військо, навряд чи можна досягти поставленої мети. Якщо ж задля цього більшу частину спорядження доводиться кинути в таборі, є загроза його втрати. Тому й кажуть: коли військо, покинувши обладунки, вирушає порож-



нем у воєнний похід задля перемоги за тисячу лі, йдучи без відпочинку і вдень, і вночі, всі три його частини ризикують втратити своїх командирів: сильніші вояки прийдуть першими, слабші пристануть, а місця призначення дістанеться лише десята частина війська. Якщо відправляють військо в бій за п'ятдесят лі, скрутно доведеться командирові головного загону, адже з усього війська дійде лише половина. Коли ж відстань до вигідної позиції становить тридцять лі, тоді дві третини війська зможе вступити в бій, не виснажене тривалим переходом. Отже, можна виснувати, що військо, позбавлене спорядження, провіанту й запасних резервів, приречене на поразку.

Тому не поспішай укладати із сусідніми правителями жодних спілок, не будши наперед посвяченим у їхні плани. Не знаючи небезпек чужої місцевості — гір, річок, трясовин — як зможеш вести нею своє військо? Без місцевих проводирів годі з вигодою використати особливості рельєфу. Тому на війні задля перемоги часто вводять ворога в оману, діючи з міркувань власної вигоди; пристосовуються до ситуації, то з'єднуючи, то розділяючи своє військо. Рухатися воно має швидко, як вітер, неквапний марш робить його схожим на легкий порух лісових верхів'їв, у наступі військо мусить бути стрімким і нещадним, як полум'я, а в

обороні — незрушним, як скеля; непроникним, мов темрява ночі, й невідпорним, мов удар блискавиці, аби жоден ворог не зміг протистояти йому. Захоплюючи на ворожих землях провіант і ресурси, поділи військо на частини; захопивши території, потурбуйся про утримання важливих позицій. Дій, тільки зваживши всі можливі вигоди та збитки. Переможе в бою той, хто раніше усвідомить важливість обхідних маневрів — це закон війни.

4

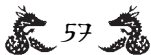
У трактаті «Керування військом» зазначено: через те, що в розпалі бою не чути голосу командира, для насту-



пів і відступів з'явилися сигнальні гонги, барабани та прапори, якими в бою передають команди. Усе це стає ніби колективними очима й вухами війська. Коли військо злютоване в єдине ціле, навіть найхоробріший не рушить в атаку самотійно, а легкодух не кине́ться навтьоки сам-один — так керують масами. Тому затемна в бою нехай буде більше смолоскипів і барабанів, а завидна — більше прапорів. Так своїх вояків краще зорієнтуєш у тому, що діється на полі бою, а противника — зіб'єш з пантелику.

5

Будь-яке військо може втратити мужність — занепасти духом разом



зі своїм командувачем. Відома річ: зранку в поході всі бадьорі й сповнені рішучості, удень — мляві й ліниві, а надвечір усім хочеться швидше повернутися додому. Якщо вмієш вести війну, уникатимеш ворога відпочилого, сповненого сил. Дочекайся для атаки слухної миті, коли він виснажений і млявий, сумує за домом — так зможеш скористатися змінами у фізичному стані противника.

Дух свого війська контролюй дисципліною, не давай хвилюванню взяти гору над спокоєм і впевненістю.

Зустрічай ворога, змушеного подолати далеку відстань до місця битви, силами свого війська, розташованими поблизу. До бою залучай відпочилих і ситих вояків проти

втомлених і зголоднілих ворожих. У такий спосіб зможеш контролювати силу війська й підтримувати його боєздатність.

Наступ не починай проти противника, коли військо його під когортами в бойовому порядку. Якщо стан ворога добре укріплений — це не найкращий час, щоб нападати на нього. Так зможеш керувати змінами.

## 6

Закон війни диктує: не атакуй у лоб ворога, що розташувався на узвишші; коли за спиною ворога пагорб — не ставай навпроти нього; не продовжуй напад на противника, коли він вдає

відступ. Сповненого рішучості, сильного ворога — не атакуй; не вабся на ворожу приману; не перехоплюй вороже військо, що повертається додому. Оточивши ворога, не створюй для нього безвихідних ситуацій — залиш бодай один шлях відходу. Такі правила провадження війни.





## ДЕВ'ЯТЬ ЗМІН

Сунь-дзи сказав:

1

У війні працює закон: діставши наказ від свого правителя, командувач споряджає військо для війни. Зважай на небезпеки — не ставай табором у низині, ущелині чи іншому непевному місці. У місцевості на межі сусідніх володінь утворюй спілку з тамтешніми князями. Не затримуйся в небезпеч-

ній місцевості. У місці, де твоєму війську загрожує оточення, міркуй, як вибратися з нього. У місцевості смерті — бийся! Бувають непроїзні й непрохідні шляхи для пересування війська; іноді атакувати ворога немає сенсу; є міста як фортеці, що їх не варто брати приступом; бувають землі, за які не змагаються; бувають накази правителя, що їх виконувати не слід.

## 2

Той командувач, який опанував дев'ять змін, знає, як використовувати своє військо. А той, що не усвідомив, чим ці зміни корисні, навіть



знаючи добре місцевість, де його військо прийматиме бій, не зможе скористатися з її переваг. Не осягнувши вповні мистецтва дев'яти змін, навіть знаючи п'ять вигод, такий командувач не зможе добре керувати своїми військами.

### 3

Саме тому мудрий командувач насамперед зважає все можливе: і збитки, і вигоду. Щоб запобігти всіляким бідам і невдачам, за жодних несприятливих обставин не забуваючи про вигоду, він муситиме діяти безхибно, так само за сприятливих — пам'ятатиме про мінливість фортуни, а отже,



спробує мінімізувати ймовірну шкоду  
для свого війська.

4

Отже, підпорядкувати сусідніх князів і змусити їх служити собі можна, завдавши їм шкоди й добряче залякавши, обіцяна ж вигода змусить їх виступити на твоєму боці.

5

Тому закон провадження війни такий: не покладайся на те, що ворог не прийде, ліпше зваж, чим будеш його зустрічати. Не сподівайся на те, що він не нападе, підготуйся до його

атак, стань непереможним, щоб він  
облишив навіть плани нападу на тебе.  
Так убезпечиш себе.

6

Відомо про п'ять небезпек, що чи-  
гають на командувача: якщо він буде  
безрозсудним і необережним — не-  
одмінно загине в смертельному поє-  
динку; якщо він занадто боятиметься  
смерті — потрапить у полон; виявить  
надмірну запальність — зазнає по-  
разки; якщо командир вразливий —  
його легко образити; якщо люди для  
командира — на першому місці, він  
легко потрапляє в скрутне стано-  
вище, намагаючись порятувати їх

за будь-яку ціну. Причина всіх цих п'яти небезпек — у характері самого командувача. Вони можуть призвести до нищівної руйнації війська й загибелі командира, тому на них не можна не зважати.





## РУХ ВІЙСЬКА

Сунь-дзи сказав:

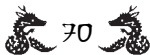
1

Розташовувати військо слід, спостерігаючи за противником; йдучи через гори, тримайся долин; займай зручну позицію на узвишші, звідки добре видно все довкола; не штурмує ворожі позиції, якщо вони розташовані вище за твої на схилі. Так використовуй військо в гірській місцевості.



Води уникай, як і гір; ставай табором якнайдалі від річки; якщо військо противника долає водну перепону, не заважай йому, дочекайся, поки переправиться половина, а потім чини напад — тоді перемога дістанеться тобі. Не обирай для бою місце поруч з водою; вибирай для табору зручне, високе осоння; ніколи не розташовуй військо поблизу води нижче противника, щоб не довелося атакувати ворога, рухаючись угору, проти води, тим самим прирікаючи своє військо на невдачу. Так використовуй своїх вояків біля води.

Солончаки й трясовини намагайся проходити швидше, за можливості уникаючи їх, у жодному разі не зупиняйся. Якщо все-таки доведеться стати до



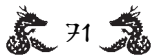
бою в такій місцевості, ставай у місці, де поруч є якась рослинність, спиною до лісу. Так розташовуються для бою в умовах боліт і на солончаках.

Коли табором стають на рівнині, вибирають найзручніше місце, щоб позаду було узвиштя, а попереду — низина. Такі правила розташування на рівнині.

Пам'ятаючи ці правила розташування війська в чотирьох видах місцевості, можеш перемогти. Так свого часу Жовтий імператор зміг розбити війська чотирьох володарів.

## 2

Загалом закон війни такий: прагни розташуватися на узвишші, низин



остерігайся; вибирай високі осоння, затінених місць уникай; якщо табір стоїть у місці, де вдосталь їжі й води для людей і тварин, то й вояки менше хворіють — так закладаються засади майбутньої перемоги. У пагористій місцевості, де є греблі, розташовуй війська на сонячному боці пагорбів так, щоб узвишшя були праворуч і позаду, так зможеш використати переваги рельєфу.

Якщо виникла потреба переправи війська через річку, не поспішай, дочекайся, поки трохи спаде вода після недавніх дощів, що пройшли у верхів'ї ріки, і тільки потім шукай броду. Натрапивши на бурхливий гірський потік між урвистих берегів або на прірву, природний



колодязь чи мішок, з якого вийти важко, а опинитися в ньому дуже легко, в густо порослу колючими чагарями місцевість чи в природну пастку заболоченої трясовини, в дуже вузьку ущелину між горами, — якнайшвидше обійди їх десятою дорогою, не наближайся до них і не зупиняйся там.

Відведи своє військо якомога далі від потенційно небезпечних місцин, водночас намагаючись змусити ворога наблизитися до них. Розташовуй своє військо так, щоб ці згубні місця були в противника за спиною.

Ретельно й неодноразово оглядай на шляху свого війська такі місця, як яруги, заболочені місцини зі стоячою

водою, густо порослі осокою й очеретами, ліси або чагарі на схилах гір — там можуть бути засідки ворога або ховатися його шпигуни.

### 3

Якщо серед яруг ворог не боїться наблизитися до твого війська й зберігає спокій — очевидно, він покладається на переваги рельєфу місцевості, в якій розташувався. Якщо ворог далеко, — ймовірно, хоче підпустити тебе ближче, змусивши піти в атаку. Розташування ворожого табору в низині наводить на думку, що він сподівається дістати вигоду з рівнинного рельєфу.

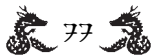
Коли помітиш, що гойдається гілля дерев, — то ворог наближається через ліс. У траві під ногами якісь приховані перешкоди — пильнуй, можливо, це ворог збирається тебе заплутати таким чином. Раптовий злет птахів може свідчити про ворожу засідку поблизу. Звірі полохаються — можливо, налякані ворожими приготуваннями до нападу. Курява здіймається раптово на дорозі — близько ворожі колісниці. Кушпелить понад землею на великій території — на марші ворожі піхотинці. Куряву помітно де-не-де — мабуть, збирають хмиз чи рубають дрова для потреб ворожого війська. Хмарки пилу здіймаються в різних місцях — ворог стає табором.

Противник не погрожує на словах, водночас укріплює свої позиції — ознака прийдешньої ворожої атаки. Якщо ж погрози ворога зухвалі, а військо ніби рветься в бій — насправді скоро всі побачать його відступ. Коли ворог формує боїовий порядок, можна дізнатися з положення його легких колісниць — вони виїжджають наперед і розташовуються на флангах. Якщо ворог просить про перемир'я, не зазнавши поразки чи значних утрат, — це може свідчити про якісь потаємні наміри. Швидке переміщення ворожих сил і виїзд колісниць на позиції говорить про задум противника йти в наступ.

Тактичні переміщення — коли наступи змінюються відступами і навпаки — ознака облудної поведінки противника: заманювання в пастку.

Дізнатися про те, що ворожі вояки недоїдають, можна, поглянувши, як вони знесилено спираються на зброю. Якщо водоноси противника спрагло припадають до джерела, перш ніж черпати з нього — це ознака того, що у ворожому війську брак питної води. Якщо ворог не атакує навіть попри очевидну вигідність позиції — його вояки занадто стомлені. Неполохані зграї птахів — явна ознака, що місце безлюдне.

Вночі у ворожому таборі чути перегукування — противник остері-



гається нападу. У ворожому стані хаос — авторитет командувача втрачено. Безладний рух прапорів у війську ворога на полі бою вказує на незлагодженість дій. Гризня серед ворожих офіцерів — свідчення страшенної втоми війська противника, аж до втрати керованості ним. Якщо противник змушений забивати коней, щоб прохарчувати військо, — у нього скрутно з провіантом. На відчайдушне становище ворога вказує залишений табір з кухонним начинням.

Командири догідливі й послужливі в поводженні із солдатами, коли військо занепадає духом. Надміру щедрі на нагороди командири —

ознака того, що вони в глухому куті, а військо — у скруті. Часті покарання вояків командирами — у війську негаразди, а серед командування невпевненість. Якщо командувач виливає лютість на підлеглих, а потім починає боятися їхньої зради — причина в його непрозорливості і нерозумінні військового мистецтва. Якщо ворог прагне перепочинку в бою, він присилає подарунки через своїх перемовників, удає, що визнає провину і піддобрюється до командування противника. Коли ж військо противника готове розпочати двобій, але командир чомусь зволікає з наказом до наступу, хоча й не відводить вояків — треба осте-

рігатися прихованих ворожих намірів.

4

Не завжди на війні сильнішим виявляється більше військо. Тож, атакуючи навально, покладаючись лише на чисельну перевагу, але зневаживши можливостями противника, не завжди досягають легкої перемоги. Перемогти можна, лише маючи цілковиту підтримку серед своїх вояків, зібравши усі свої сили, ефективно підготувавшись і правильно оцінивши потенціал ворожого війська. Зазнають поразки непередбачливі, такі, як правило, стають здобиччю ворога.



Якщо до встановлення взаємодовіри між командуванням і підлеглими у війську починаються покарання вояків — годі сподіватися, що такі принижені солдати виконуватимуть накази командира під час бою. Так само неефективні в бою віддані своєму командуванню, але не покарані за провини вояки. Отже, прагнучи беззаперечного виконання наказів підлеглими, будь з ними доброчесним. Об'єднай військо дисципліною і взаємоповагою між старшими і молодшими командирами. Вояки виконуватимуть справедливі накази командирів, коли довіряють їм. Якщо такої довіри немає, то й нака-

зи не виконуються навіть під страхом покарання. Коли згоди між командувачем і вояками досягнуто чемністю, а не залякуванням — це означає, що у війську здорова дисципліна.





## ФОРМИ МІСЦЕВОСТІ

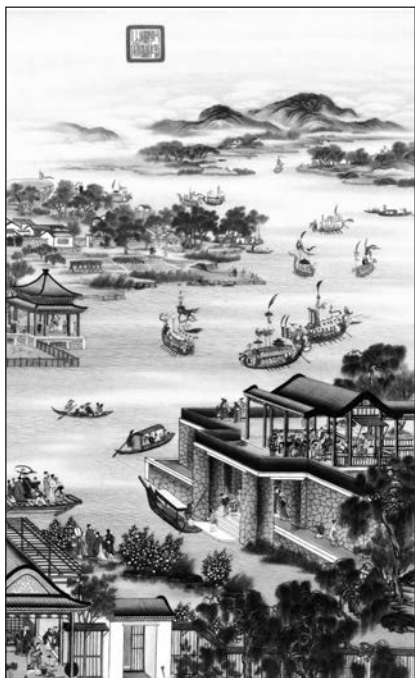
Сунь-дзи сказав:

1

Місцевість може мати такі форми:  
— відкрита, на якій вільно може пересуватися військо обох сторін. Перебуваючи на відкритій місцевості, варто розташовуватися на освітленому сонцем узвишші. Також слід потурбуватися про безпечні шляхи постачання для війська, тоді шанси на перемогу в бою значно зростуть;

— косогір — униз легко збігати, вгору повертатися важко. Якщо розташувався на косогорі першим, краще атакувати ворога зненацька, доки він не оговтався — так здобудеш перемогу. Якщо ж ворог устиг підготуватися і час для твого раптового наступу втрачено, краще не нападати. Наступати буде легко, відступати — навпаки. Отже, це невдала позиція для того, хто прагне перемогти;

— нерівна місцевість — не вигідна для наступу обом протиборчим сторонам. Краще не заходити в такі місця, навіть якщо ворог заманює якоюсь вигодою. Тут вдавай, що збираєшся відходити, підпусти ворога ближче, а коли в наступ піде полови-



на його війська, нападай — перемога за тобою;

— вузька долина поміж гір — у ній поспіши розташуватися першим, закріпитися там, перекривши проходи, а вже потім чекай, коли підійде ворог. Якщо ж ворог випередив тебе та встиг укріпитися в долині сам — атакуй тільки в разі, якщо він ще не зайняв остаточно проходи — матимеш нагоду захопити вигідну позицію;

— гориста — у цій місцевості намагайся першим зайняти схил узвишся на його сонячному боці. Побачивши, що противник випередив тебе, розташувавшись на вищій, вигіднішій позиції — відведи своє військо й облиш спроби штурму, так буде ліпше;

— у віддаленій місцевості протиборчим сторонам однаково важко викликати противника на бій, так само важко досягти в ньому переваги.

Мудрий командувач ретельно вивчає властивості цих шести форм місцевості та не ігнорує їх.

## 2

На війні трапляється різне: військо втрачає позицію, змушене відступати, потрапляє в пастку противника, у ньому починаються безлади, воно розвалюється і зрештою зазнає розгрому. Відповідальний командувач усвідомлює причини цих шести прикрих ситуацій і намагається запобігти їм.

Коли війська протиборчих сторін рівносильні, наслідком нападу однієї з них на другу вдсятеро більшою потугою стане залишення атакованими частинами позицій. За слабкого командувача, хоча військо й потужне, часто втрачається дисципліна й субординація. Навіть найсильніший командувач, маючи слабке військо, може завести його в пастку ворога. Розвалюватися військо починає, коли в ньому невдоволені командири нехтують наказами вищого командування й починають атакувати ворога, покладаючись самі на себе, а головнокомандувач не знає, на що здатні його підлеглі. Слабкий і недостатньо суворий командувач, накази якого незрозумілі й не чіткі,



нездатний тримати дисципліну, стає причиною хаосу у власному війську. Неспроможний правильно оцінити сили противника командувач, який намагається атакувати війська ворога, які переважають, малими силами, й не має в передових загонах кращих вояків, стає причиною поразки власної армії.

Отже, мудрому командувачу не можна не знати про ці шість ситуацій, які призводять до поразки війська в бою.

### 3

Самі форми місцевості можуть стати в пригоді війську. Командувач має знати все про свого противни-

ка: про переваги місцевості, де той облаштував свої позиції, відстані й складності рельєфу — це також має значення для майбутньої перемоги. Той, хто вигідніше скористається з переваг рельєфу, зуміє врахувати всі можливі небезпеки, які чигають на нього в бою, має перемогти. Тому, хто вступає у бій, не знаючи цих істин, на перемогу сподіватися марно.

4

Якщо все вказує на те, що ти неодмінно переможеш, обов'язково давай бій, навіть попри заборону твого правителя. Якщо ж не певен у перемозі й розумієш, що фортуна не на твоє-

му боці, в жодному разі не воюй і не потурай бажанням правителя кинути твоє військо в бій! Командувач, який на чолі війська веде його в наступ не заради слави, а відступає не тому, що боїться покарання, дбає лише про збереження армії і користь для свого правителя, — справжній скарб для країни.

5

Піклування командира про вояків, як про власних дітей, робить їх неімовірно відданими, такі радо підуть за своїм ватажком у вогонь і у воду. Надмірна ж опіка утруднює командування, адже улюблених дітей жаліють, їм важко наказувати. Хаос і безлад

у середовищі вояків призводить до втрати керованості військом, бійці якого нагадують зіпсованих, розпещених дітей — яка від них користь у бою командирам?

6

Якщо знаєш, що вже готовий атакувати ворога, але саме зараз його атакувати не можна — маєш лише половину умов для перемоги. Бачиш готовність ворога до атаки, але не знаєш, чи готовий до неї ти сам, — це лише половина умов для перемоги. Так само й недостатнє знання місцевості навіть за обопільної готовності протиборчих сторін до атаки означає, що шансів перемогти в кожній

з армій рівно половина. Отож вправний у веденні війни ніколи не вскочить у халепу, маючи безліч способів для порятунку. Тому й кажуть: знаючи ворога, як себе, — не зазнаєш поразки, знаючи переваги рельєфу й клімату — забезпечиш собі цілковиту перемогу.





## ДЕВ'ЯТЬ ВИДІВ МІСЦЕВОСТІ

Сунь-дзи сказав:

1

Згідно з правилами війни є такі види місцевості: місцевість розсіювання, місцевість невизначеності, місцевість протиборства, місцевість зіткнення, перехресна місцевість, важкопрохідна місцевість, місцевість небезпеки, місцевість оточення, місцевість смерті.

Якщо князі воюють у власних володіннях, то це місцевість розсіювання. Якщо війська заходять у чужі володіння, але не заглиблюються, це буде місцевість невизначеності. Територію, за яку я і противник боремося, називають місцевістю протиборства. Місцину, куди легко можу пройти і я, і ворог, звать місцевістю зіткнення. Якщо територія прилягає до кордонів кількох князівств, і той, хто перший її захопить, отримає все в Піднебесному світі, це перехресна місцевість. Коли армія заглибилися в чужі землі, залишивши за собою багато укріплених міст, це важкопрохідна місцевість. Коли військам доводиться

долати гори й ліси, провалля і кручі, річки й болота, непрохідні шляхи, така місцевість називається місцевістю небезпеки. Коли шлях для проникнення на чужу територію занадто вузький для наступу, а відступати доведеться манівцями, де ворог може перемогти малими силами, — це місцевість оточення. Ту місцевість, на якій, стрімко кинувшись у бій, зберігають собі життя, а не маючи рішучості битися — гинуть, називають місцевістю смерті.

### 3

Тому в місцевості розсіювання не бийся; у місцевості невизначеності не зупиняйся; у місцевості про-



тиборства не нападай; у місцевості зіткнення не допускай розривів у бойових лавах; на перехресній місцевості бажано діяти у спілці із сусідами; у важкопрохідній — грабуй і знищуй ворожі запаси; у місцевості небезпеки рухайся швидко; у місці, де можуть оточити, застосуй військову хитрість; у місці смерті — бийся!

4

У давнину стратеги були вправними у веденні війни. Вони вміли робити так, що передові й тиллові частини ворога не мали зв'язку між собою; великі й малі загони не діяли спільно; командири й підлеглі не допомагали одне одному; старші й молодші

не підтримували одне одного. Вояки противника були розділені й не могли зібратися разом, а коли військо й збиралося воєдино, воно не могло узгоджено діяти. Що ж до своєї армії, то бийся, маючи перевагу, якщо ти в меншості — зупинися!

Коли мене питають: «Що робити, якщо у ворога численне й добре організоване військо?» — відповім: «Спочатку захопи те, що для нього найцінніше. Коли тобі це вдасться, він буде у твоїй владі».

У війні найважливіше — швидкість: захоплюй там, де ворог не готовий оборонятися; проходь там, де він навіть не очікує тебе зустріти; нападай там, де він почуваеться у безпеці.

Коли ти просуваєшся углиб чужих володінь, пам'ятай, що головне — це єднання і взаємодопомога, тоді ворожа армія не зможе тебе перемогти. Якщо заволодієш урожаєм з родючих полів — вистачить провіанту для твого війська. Якщо пильнуватимеш порядку й даватимеш відпочинок солдатам — усі об'єднаються, а бойовий дух зміцніє. Міркуй і дій так, щоб ніхто не здогадався про твої плани.

Кидай своїх солдатів у такі місця, звідки немає виходу, тоді вони помруть, але не відступлять. Коли вояки опиняться перед лицем неминучої смерті, вони віддадуть усі сили для перемоги. У безнадійному становищі

воїни втрачають почуття страху. Коли їм нікуди відступати, їхній бойовий дух міцніє. Якщо вони зайшли углиб чужих володінь, їх ніщо не може стримати. У безвихідному становищі вони битимуться до загибелі. Такі воїни без настанов будуть пильні, без умовлянь відповідальні, без примусу діятимуть, як належить, без наказів довірятимуть тобі. Заборони їм пророцтва і прожени всі сумніви — і воїни не вагаючись підуть навіть на смерть. У солдатів немає надлишкового багатства не тому, що воно їм не подобається. Солдати не бояться померти не тому, що не хочуть довго жити. Коли наказують іти в атаку, командири й прості вояки плачуть так, що в них сльози течуть по щоках

і розмокають коміри мундирів. Але коли воїни опиняються у безвихідному становищі, вони стають безстрашними, як Чжуань Чжу і Цао Цуй.

6

Тому той, хто вправний у веденні війни, схожий на Шуайжань. Це змія, що живе у горах Хуаншань. Коли вдарити її по голові, вона б'є хвостом, коли уперіщити по хвосту — завдає удару головою, а коли посередині — вона б'є і головою, і хвостом.

Запитують: «Чи можна стати схожим на змію Шуайжань?» Відповідаю: «Можна. Мешканці царства Ву та царства Юе ненавидять одне одного, але коли їх захопить буря по-

серед річки в одному човні, то вони допомагають одне одному, як права рука — лівій». Не досить зв'язати коней разом і закопати колеса повозів у землю. Щоб вояки були всі як один відважними, потрібне справжнє мистецтво керування військом. Щоб сильні й слабкі однаково були ефективні й корисні — потрібні обставини. Тому той, хто майстерний у веденні війни, веде своє військо й командує ним, як однією людиною. Тоді в його воїнів не залишається іншого вибору.

7

Командувач має бути завжди спокійним і непроникним, щоб ніхто не

прочитав його думки. Він має бути суворим і справедливим, щоб у військах був порядок. Він повинен уміти збити з пантелику ворожих вивідувачів так, щоб вони ні про що не здогадалися. Намагайся не повторювати своїх дій, змінюй цілі та плани, щоб противник був у невіданні. Змінюй місце розташування табору та вибирай обхідні шляхи, щоб інші навіть не могли передбачити подібного.

Ведучи військо, поводитися треба так, немов, піднявшись високо по драбині, раптово прибираєш її — шляху назад немає.

Командувач, що зайшов углиб ворожих володінь, подібний до випущеної стріли. Він діє рішуче — палить кораблі й розбиває казани з їжею.

А військо веде, як пастух отару овець: жене вперед — вони йдуть вперед, жене назад — вони йдуть назад, і ніхто не повинен знати, куди вони йдуть. Зібрати всю армію і кинути в небезпеку — це і є обов'язок полководця. Зміни дев'яťох видів місцевості, переваги нападу чи відступу, закони людських почуттів — усе це треба знати.

8

Мистецтво ведення війни на чужій землі таке: якщо заходиш глибоко у володіння противника, військо тримається разом і, навпаки, якщо заходиш неглибоко на ворожу територію, то військо розпорошується. Коли вій-





сько виходить за межі свого царства в чужі володіння — це неприступна місцевість. Коли можеш підступити зусібч — це перехресна місцевість. Якщо армія далеко зайшла на землю ворога — це важкопрохідна місцевість. Якщо ж недалеко — місцевість невизначеності. Якщо з тилу війська буде неприступна місцина, а попереду вузький прохід — це місцевість оточення. Якщо вийти немає змоги — це місцевість смерті. Тому на місцевості розсіювання об'єднай солдатів єдиною метою. У місцевості невизначеності підтримуй зв'язок між бойовими частинами. У місце протиборства підтягни тиліві частини. У місцевості зіткнення подбай про надійну оборону. У перехресній міс-

цевості зміцнюй зв'язки із союзниками. У важкопрохідній — забезпеч безперервне постачання продовольства. У місцевості небезпеки якомога швидше просувайся вперед. У місцевості оточення загороди всі можливі проходи. У місцевості смерті будь готовий померти в боротьбі. Поведінка вояків така: потрапивши в оточення, вони обороняються. У безвихідному становищі — б'ються. У надзвичайно складних ситуаціях беззаперечно виконують накази командирів.

9

Не знаючи задумів удільних князів, не поспішай заходити з ними в спілку. Не знаєш місцевості — не

веди військо. Скористайся допомогою провідників, щоб знати переваги території.

Якщо не знаєш хоч би одного з дев'яти видів місцевості, годі мріяти про те, що твоє військо дорівнюється до найкращих армій світу. Коли на велику країну нападає таке потужне військо, противник не здатний зібрати достатньо сил, щоб чинити опір. Наступаючи всією своєю потугою, така армія не дає ворогові підсилитися, об'єднуватися будь з ким. Потужне військо не має потреби шукати спільників у Піднебесній, а діє відповідно до своїх задумів. Міць його сильніша за ворожу, тому таке військо може захоплювати міста й фортеці противника, зни-

щувати царства. Командувач тако-  
го війська роздає нагороди своїм  
підлеглим, не дотримуючись пра-  
вил, його накази не узгоджуються зі  
звичним порядком. Він розпоряджа-  
ється усім військом так, ніби коман-  
дує однією людиною.

Наказуючи солдатам, не пояснюй  
своїх планів, говорячи про вигоду,  
не повідомляй про можливу загро-  
зу. Пошли воїнів туди, де їм загрожує  
неминуча загибель, — і вони змо-  
жуть вижити, відправ їх у смертель-  
ну пастку — і вони вціліють. Тільки  
опинившись у небезпеці, вони здо-  
будуть перемогу! Тому майстерність  
ведення війни полягає в тому, щоб до  
найменших подробиць знати замис-  
ли противника та змусити його по-

трапити в пастку. А тоді несподівано завдай нищівного удару, вбий його полководця, навіть якщо він за тисячу лі від тебе. Це й називається вмінням досягти успіху у війні.

## 10

Тож, починаючи війну, закрий усі пункти пропуску й не видавай перепусток, щоб часом не впустити ворожих посланців. Зі своїм командуванням узгодь усі деталі майбутньої воєнної кампанії. Якщо ворог вагається у своїх діях, стрімко нападай і захоплюй те, що для нього найцінніше. Не призначай наперед час битви, дотримуйся наміченого плану, але дій відповідно до ситуа-

ції у стані ворога. Так здобудеш перемогу у війні. Тому спочатку будь несміливий, немов цнотлива дівчина, доки ворог відчинить свої двері, відтак будь гінким, як заєць, що рятується від хорта, — щоб ворог не встиг організувати оборону.





## ВОГНЯНИЙ НАПАД

Сунь-дзи сказав:

1

Є п'ять видів із застосуванням вогню: спалюють вороже військо, спалюють запаси їжі, спалюють обози, спалюють склади, спалюють шляхи постачання ворожого війська.

2

Перш ніж почати вогняний напад, потрібно виконати певні умови: під-



готувати заздалегідь усі засоби для вогняного ураження. Починають вогняний напад, обравши вдалий час і сприятливий день. Вдалий час — це коли погода дуже посушлива. Сприятливий день — це коли місяць перебуває в сузір'ях Цзі, Бі, Чжень. Саме тоді зазвичай стоять вітряні дні.

### 3

Вдаючись до вогняного нападу, треба діяти згідно з п'ятьма правилами: щойно зайнялося всередині ворожого табору — одразу нападай зовні, якщо вогонь спалахнув, але ворог залишається спокійний — не поспішай нападати, зачекай; доки вогонь вируватиме на повну силу — атакуй, якщо

є змога, якщо такої змоги немає — зупинися; якщо можеш підпалити зовні, не чекай, коли всередині настане слухний момент, а в потрібний час підпалюй; якщо почало горіти за вітром, не атакуй із завітряного боку. Зазвичай вітер, що дме цілий день, уночі вщухає, а нічний вітер стихає вдень. На війні належить знати п'ять видів вогняного нападу і, зважаючи на погоду, бути готовим до їх використання.

4

Тому той, хто використовує вогонь для нападу, діє непереможно, а той, хто використовує воду, діє потужно. Проте водою можна лише відрізати

шляхи постачання ворожого війська, зірвати ж саме постачання вона не здатна.

5

Коли перемагаєш у війні, захоплюєш здобич і територію, але не використовуєш здобутків швидко, буде лихо. Навіть під час успішного походу може забракнути ресурсів. Тому мудрий правитель сподівається на свої переваги, а вмілий командувач їх застосовує. Немає переваги — не виступай у похід, немає змоги перемогти — не споряджай військо, немає великої небезпеки — не починай воєнну кампанію. Правитель не повинен

розпочинати війну розгніваним, командувач війська не повинен ставати до бою розлюченим.

Якщо бачиш переваги — дій, якщо не бачиш — зупинися. Гнів може змінитися на ласку, лють — на радість, але зруйнована й спустошена країна знову не відродиться, і мертвих не повернути. Тому мудрий правитель завжди обачливий у справах війни, а здібний полководець — обережний у веденні битви. Це і є шлях, завдяки якому можна убезпечити мир та спокій держави й зберегти цілим військо.



## ВИКОРИСТАННЯ ШЛИГУНІВ

Сунь-дзи сказав:

1

Коли вирушають у похід зі сто- тисячною армією за тисячу лі, то витрати простого люду й видатки державної скарбниці досягають тисячі золотих щодня. І в столиці, і в про- вінції усі обтяжені клопотами й зне- магають від податків, пов'язаних із забезпеченням війська. Сімсот тисяч сімей відірвані від своєї повсякден-

ної роботи. Багато років воювати заради перемоги, яку можна здобути за один день. І в цих умовах скупитися на титули, нагороди й золото для того, щоб розвідати наміри й становище ворога — це вкрай нелюдяно, це цілковите невміння керувати людьми. Той, хто так чинить, не може бути командувачем для війська, помічником для свого правителя, тріумфатором-переможцем.

Мудрі правителі й талановиті воєначальники вели за собою війська, перемагали та здійснювали подвиги, перевершуючи всіх інших, бо все знали про ворога заздалегідь. Це знання майбутнього не можна отримати ані від духів і богів, ані порівнюючи схожі ситуації, ані за допомогою



розрахунків. Їх можна здобути тільки від людей, що знають про становище ворога геть усе.

## 2

Існує п'ять видів шпигунів: місцеві шпигуни, внутрішні шпигуни, обернені шпигуни, шпигуни, які мають померти, шпигуни, які мусять жити. Якщо вони діють усі одночасно, то неможливо здогадатися про загальний стратегічний задум. Це й називається таємницею, яку годі збагнути, такі люди — найцінніший скарб правителя.

Місцевих шпигунів вербують з найбільших мешканців країни противника. Внутрішніх — завербовують серед



їхніх посадовців. Обернених шпигунів — зі шпигунів, засланих ворогом. Шпигуни, які мають померти, — це ті агенти й розвідники, котрі передають ворогові неправдиву інформацію. Шпигуни, які мусять жити, — це ті, що повертаються живими з таємними повідомленнями.

3

Тому у війську немає нікого ближчого й важливішого для командування за шпигунів. Найщедріші нагороди дають шпигунам. Немає таємніших справ, ніж шпигунські. Той, хто не має великої мудрості й не володіє досконалыми знаннями, не зможе використати шпигунів. Той, хто не

має гуманності й справедливості, не зможе залучити на свій бік шпигунів. Той, хто не має тонкої прозорливості, не зможе здобути від них правдивої інформації.

Шпигунське ремесло — надзвичайно витончена річ. Завжди й скрізь можна вдаватися до послуг шпигунів. Використай шпигунів, перш ніж вирушати в похід. Якщо про зміст шпигунського донесення противник дізнався ще до його відправлення, то треба скарати на горло і шпигуна, і всіх, кому це стало відомо.

4

Якщо хочеш напасти на якесь місто противника, захопити його фортецю

чи вбити когось із ворогів, заздалегідь з'ясуй — хто там воєначальник, як звуть його помічників, хто відповідальний за зв'язок, хто охоронці, хто входить до найближчого кола його офіцерів та прислуги. Накажи своїм шпикам дізнатися про них геть-чисто все.

5

Якщо тобі стало відомо про вивідувача ворога у своєму оточенні, зваб його хабарями й подарунками, візьми під свій захист і постав перед ним завдання. Так ти зробиш з нього оберненого шпигуна й зможеш користуватися його послугами. Завдяки йому ти знатимеш усе та зможеш

завербувати тубільних і внутрішніх шпигунів. Спираючись на відомості оберненого шпигуна, можна відправити з неправдивим донесенням шпигуна, який мусить померти. А шпигун, який має залишитися живим, вчасно повернеться з потрібною інформацією. Усе, пов'язане з п'ятьма видами шпигунів, має знати правитель. Але відомості про ворога він дістає від оберненого шпигуна. Отже, нагороджуючи його, треба бути особливо щедрим.

6

У давнину, коли царство Шан було на вершині своєї могутності, в царстві Ся шпигуном був Ічжі. Коли

царство Джоу було на вершині своєї величі, в царстві Інъ шпигуном був Лю Я. Як бачимо, тільки мудрі правителі та вправні командувачі вміють робити шпигунами людей непересічних, наділених неабияким розумом. Так вони досягають видатних успіхів. Шпигуни — головне на війні, на них покладається у своїх планах і діях усе військо.





## ЗМІСТ

ПОПЕРЕДНІ ОБРАХУНКИ . . . . .	3
ПРОВАДЖЕННЯ ВІЙНИ . . . . .	11
СТРАТЕГІЯ НАПАДУ . . . . .	18
УМОВИ . . . . .	27
ОБСТАВИНИ . . . . .	34
СЛАБКІСТЬ І СИЛА . . . . .	41
БОРОТЬБА ЗА ПЕРЕМОГУ . . . . .	51
ДЕВ'ЯТЬ ЗМІН . . . . .	61
РУХ ВІЙСЬКА . . . . .	68
ФОРМИ МІСЦЕВОСТІ . . . . .	83
ДЕВ'ЯТЬ ВИДІВ МІСЦЕВОСТІ . . . . .	94
ВОГНЯНИЙ НАПАД . . . . .	112
ВИКОРИСТАННЯ ШПИГУНІВ . . . . .	117

*Науково-популярне видання*

СУНЬ-ДЗИ

## **МИСТЕЦТВО ВІЙНИ**

*Переклад українською*

Головний редактор *О. В. Красовицький*

Відповідальна за випуск *Н. С. Бородюк*

Художній редактор *Ю. С. Уварова*

Технічний редактор *Г. С. Таран*

Комп'ютерна верстка: *В. А. Мурликін*

Коректор *О. О. Жирнова*

Підписано до друку 27.03.23. Формат 64×94 1/64.

Умов. друк. арк. 2,34. Облік.-вид. арк. 1,88.

Тираж 1200 прим. Замовлення №

ТОВ «Видавництво Фоліо»

вул. Римарська, 21А, м. Харків, 61057

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 5244 від 09.11.2016

Сайт та інтернет-магазин видавництва:

[www.folio.com.ua](http://www.folio.com.ua)

Електронна адреса:

[market@folio.com.ua](mailto:market@folio.com.ua)

- С89**      **Сунь-дзи**  
Мистецтво війни / Сунь-дзи; пер. україн.  
В. М. Верховня; худож.-оформлювач М. С. Мен-  
дор. — Харків: Фоліо, 2023. — 126 с.: іл.  
ISBN 978-617-551-365-1.

Віддавна й донині військовий трактат «Мистецтво війни», авторство якого приписують легендарному китайському полководцю і стратегу Сунь-дзи, не втрачає актуальності. І не тільки тому, що людство за понад дві тисячі років так і не навчилося розв'язувати проблеми миром, раз у раз застосовуючи силу там, де місце здоровому глузду. Головними принципами стратегії і тактики воєнного протистояння, викладеними в ньому, нині успішно послуговуються в бізнесі, дипломатії, політиці, власне, в усіх видах діяльності, які потребують стратегічного мислення.

**УДК 355.01**